

KALANDOZÁS

ANDRZEJ NOWAK

Annus horribilis

Kezdjük a 2010-es kalendáriummal! A legrövidebb mindössze a következő négy napból állna: április 7-én Vlagyimir Putyin orosz miniszterelnök Katyában fogadja Donald Tusk lengyel miniszterelnököt. Szóba kerül a lengyel–oroszbékélés. A találkozót követő sajtókonferencián Putyin elnök határozottan értésre adja, hogy vannak Lengyelországban olyan emberek, akik nem akarják ezt a kiegyezést, és a jelen nem lévő Kaczyński államelnökre utalva „nyecsisztoplótnij politikan”-nak nevezi őt (ami leegyszerűsítve, az orosz nyelvi finomságok gazdagságát mellőzve, fordításban annyit jelent, mint „piszkos zugpolitikus”).

Április 8-án Barack Obama amerikai elnök és Dmitrij Medvegyev orosz elnök Prágában aláírják a stratégiai fegyverek ellenőrzéséről szóló egyezményt. A megállapodás alapvetően nem ír elő a két fél számára jelentősebb rakétafegyver-korlátozást, óriási jelentősége van viszont propagandaszempontból. Az Oroszországi Föderációt az amerikai elnök újra mint második (legalább is katonai értelemben második) szuperhatalmat kezeli. Obama, aki korábban lemondott arról a Moszkvát nyugtalanító tervről, hogy Lengyelországba és Csehországba rakétaelhárító rendszert telepítsenek, kerül mindenféle utalást az emberi jogok vagy a médiaszabadság oroszországi betartásával kapcsolatban, miközben Medvegyevet „barátnak és partnernek” nevezi. Az orosz elnök erre viszonzásként arról biztosítja őt, hogy úgy érzi, nagyszerű „személyes vegyi kötés” jött létre közöttük. A *Reflex* című cseh hetilap a „veszélyes moszkvai csókokra” figyelmeztetve olyan fotót közöl, amelyen Obama csókkal köszönti Brezsnyevet. A Cseh Köztársaság egykori védelmi minisztere, Luboš Dobrovsky a prágai találkozót az *appeasement* politikájához hasonlítja, amely oly fájdalmasan érintette Csehszlovákiát 72 évvel korábban. Obama elnök azonban módot talál olyan gesztusra, amellyel eloszlathatja a félelmeket egész Kelet-Közép-Európában, ahol még parázslanak a cseh publicisták és politikusok fejében felütlő gondolatokhoz hasonló emlékek. Az amerikai elnök *en gros* intézi el az ügyet. Miután találkozott barátjával Moszkvában, még ugyanazon a napon, április 8-án ebéden fogadja a régió 11 vezető személyiségét. A szoroson körbeült asztalnál Donald Tusk miniszterelnöknek is jut szék. A felszolgált menü a következőkből állt: hal, natúr szelet, kaliforniai bor.¹

Április 9-én Dmitrij Medvegyev ünnepélyesen, többek között Günther Oettinger EU-s energiaügyi biztos, valamint Gerhard Schröder korábbi német kancellár jelenlétében, megnyitja az Északi Áramlat (Nord Stream) elnevezésű gázvezeték építését a leningrádi körzetben.² Így tehát elindult – immáron visszavonhatatlanul – az a projekt, amelyet Radosław Sikorski lengyel külügyminiszter nem is olyan régen (a korábbi, PiS-kormány tagjaként), nem kis túlzással új Ribbentrop–Molotov-paktumnak nevezett. A Balti-tenger mélyén futó gázvezeték északról óriási kar gyanánt taszítja Európát az elsődleges gázszállító, a Gazprom partneri ölelésébe. Évente 55 milliárd köbméternyi

gáz fog haladni a vezetéken keresztül. A csővezeték konstrukciójára vonatkozó, még el nem döntött részletkérdéstől teszik függővé, hogy nem válik-e teljesen feleslegessé a Świnoujściében párhuzamosan építendő gázáttemelő kikötő, amely az energetikai biztonság tekintetében kikaput nyitna Lengyelország számára az orosz monopolista nyomással szemben. Ha ugyanis Świnoujście közelében, a német felségterülethez tartozó vizeken, a Gazprom vezetékét nem helyezik eléggé mélyre, megakadályozhatják, hogy nagy tartályhajók gázt szállítsanak Lengyelországba Nigériából vagy Katarból. Ez most már kizárólag Oroszország és Németország jóindulatán fog múlni. Lengyelországnak azonban már nincsenek kételyei az orosz hatóságok jóindulatát illetően. Az Északi Áramlat építése, amely több éven át a lengyel döntéshozók bírálatának egyik fő témája volt, a döntő pillanatban – jelképes megnyitásakor – már nem kelt semmiféle reakciót. A média és a kormány a lengyel–orosz megbékélést hirdeti.

Április 10. Szmolenszk. A miniszterelnöki hivatal által kiutalt kormánygép, fedélzetén Lech Kaczyński államelnökkel és több mint 90 fős, a lengyel politikai, társadalmi és történelmi elitet képviselő küldöttséggel, nem érkezik meg a katyáni vérengzés 70. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezésre, mert a gép lezuhan. Este a tragédia helyszínére repül a két miniszterelnök: Putyin és Tusk. A nyomozást annak kiderítésére, hogy mi történt a Lengyel Köztársaság hivatalban levő, demokratikus úton megválasztott elnökével, az utolsó, emigrációban működő lengyel köztársasági elnökkel, tízegyhány parlamenti képviselővel, miniszterekkel, tábornokokkal, püspökökkel, nos, ezt a nyomozást a lengyel miniszterelnök teljes egészében az Orosz Föderáció Legfőbb Ügyészségére bízta. Ennek vezetője 2006 óta Jurij Csajka legfőbb ügyész. Ő felügyelte többek között az Alexander Litvinyenko ellen, az Anna Politkovszkaja ellen elkövetett gyilkosságok ügyét, ő újította meg a Mihail Hodorkovszkij elleni ügyészi eljárást. A Csajka vezette orosz ügyészségnek úttörő módon sikerült összekapcsolnia ezek közül legalább kettőt: Jurij Csajka azt állította, hogy Litvinyenko haláláért (Londonban mérgezték meg polóniummal) Hodorkovszkijt és munkatársait terheli a felelősség (Hodorkovszkij ebben az időben nadrágvarrással foglalkozott egy a mongol határ közelében levő munkatáborban). A civilizált világban senkinek sincs kétsége a felől, hogy ezeket és százsámra említhető egyéb nyomozásokat a törvényesség alapelveinek teljes megcsúfolásával folytatták le. A legtekintélyesebb német, francia, brit, amerikai lapok írnak erről. És írtak nemrég még a lengyel lapok is. Most már nem írnak.

Ez volt a négy jelentős nap. Am természetesen nem csak ezek szerepelnek a régióink geopolitikai helyzetében bekövetkezett változások kalendáriumában. Ez a négy nap valahogyan összetalálkozott, szimbolikus sűrítménnyé állt össze. Am miféle szimbólumról van szó? Minek a szimbólumáról? Ezen talán érdemes eltöprengeni.

Esetleg egyszerűen Vlagyimir Putyin politikájának nagy győzelmét szimbolizálja? Doktor Putyin (doktori disszertációját gázzal kapcsolatos témában írta, konkrétan a pétervári Állami Bányászati Intézetben megvédett dolgozata azt taglalja, hogyan lehetne felhasználni a gázexportot az Orosz Föderáció államérdekeinek népszerűsítésére) most aratja le tíz év óta következetesen folytatott politikájának termését. Az aratásnak azonban ez még csak a kezdete. Elindult az Északi Áramlat. Amelyet rövidesen kiegészít az Európát átölelő másik nagy kar is. Ez nem más, mint a 2007-ben kezdeményezett Déli Áramlat (Southstream), vagyis: Oroszországból (és az egykori közép-ázsiai szovjet „államok” Oroszországtól függő lelőhelyeiről) származó nyersanyagot a Fekete-tengeren át

[*Kalandozás*]

– Bulgáriába, Görögországba, Szerbiába, Magyarországra, Szlovéniába, Ausztriába és Olaszországba – exportáló gázvezeték. Igen, a Déli Áramlat esetében Olaszország, konkrétan Silvio Berlusconi miniszterelnök cégei jelentik Putyin gázstratégiájának legfőbb európai partnereit, ahogyan az Északi Áramlat esetében Németország a legfőbb partner (a Gazpromnak egyébként itt is ugyanaz volt az elképzelése, mint az Északi Áramlatnál, nevezetesen, hogy a projekt egyik formális igazgatójává egy nyugat-európai miniszterelnököt, jelen esetben Romano Prodit kellene megtenni. Csakhogy Prodi, Gerhard Schrödertől eltérően, nemet mondott. Talán nem akarta nevét adni politikai ellenfele, Berlusconi a pénzügyi operációihoz?)³ Horvátország volt a konstrukció utolsó, hiányzó láncszeme. Itt is bekövetkezett azonban az áttörés, alig 5 héttel Szmolenszk előtt. 2010. március 2-án az Orosz Föderáció energiaügyi minisztere, Szergej Smatko aláírta horvát partnerével a megfelelő szerződést. A boldog eseményen személyesen volt jelen Putyin miniszterelnök.⁴ Ezzel azonban nem ért véget a sikorsorozat. Június 19-én az Électricité de France nevű francia óriáscég bejelentette, hogy csatlakozik a Déli Áramlathoz – átveszi az egész vállalkozás részvényeinek nem kevesebb mint 10 százalékát.

A Déli Áramlat a tervek szerint legkésőbb 2015-től kezd gázt juttatni Dél-Európába (maximális teljesítőképessége évi 63 milliárd köbméter). Az Északi Áramlat ekkor már három év óta teljes gőzzel fog működni. A két hatalmas kar átölel valamit. Mit? Európát? Az biztos, hogy nagyon jelentős partnereket ölelt már át az „öreg” Európa nagyhatalmaiban: Németországban, Olaszországban, Franciaországban. Az is biztos, hogy magához ölelte szinte egész Dél-Európát. Valamit azonban mintha kihagyott volna? Igen, Lengyelországot, Ukrajnát, Litvániát. A legutóbbi évtizedben éppen ez a térség nem illett bele Putyin kirakósjátékába. Különösen 2004-től nem, amikor is Ukrajnán végigsöpört a Lengyelország által (Kwaśniewskitől Kaczyńskiig) nyíltan támogatott „narancsos forradalom”, amikor az ezt követő időszakban évente robbantak ki „gáz-zal kapcsolatos krízisek” az orosz–ukrán kapcsolatokban, amikor Lengyelország, immáron a Kaczyński fivérek kormányzása idején, azzal a javaslattal állt elő, hogy hozzanak létre a térség ellátására Lengyelország, Litvánia, Ukrajna, illetve Azerbajdzsán, Grúzia, valamint Kazahsztán, esetleg Türkmenisztán között kialakítandó együttműködéssel alternatív energiaellátó hálózatot.

Ez a helyzet azonban változásnak indult. Attól kezdve, hogy Lengyelországban a Polgári Platform vette át a hatalmat. Érdeemes megemlíteni Tusk miniszterelnök jelzésértékű, közvetlenül 2008 küszöbén tett moszkvai látogatását. Némely kommentátorok akkoriban felhívták a figyelmet arra, hogy magára valamit is adó nyugati politikus nem utazott ebben az időszakban Oroszországba, ahol éppen ekkor zajlott az elnökválasztás. A Moszkva–Varsó vonalat jellemző egyértelmű politikai-gazdasági konfliktus után szervezett lengyel miniszterelnöki látogatást az orosz elnökválasztásban egyértelműen úgy használhatták fel, mint Putyin elnök kérlelhetetlen politikájának sikerét. Putyin egyébként ennek a kérlelhetetlenségnek a szellemében ajánlotta utódjául Dmitrij Medvegyevet. Nagyon kevesen figyeltek fel azonban a látogatás egy másik aspektusára, amely a Varsó–Moszkva–Kijev háromszög kapcsolatrendszeréhez köthető. Az új lengyel külügyminiszter, Radosław Sikorski sietve Moszkvába repült, hogy előkészítse főnöke látogatását – amely aztán létre is jött (valahogy így sikerült alakítania az orosz diplomáciának) egy nappal az előtt, hogy Moszkvában tárgyalásra került sor az orosz vezetők

és Julia Tyimosenko ukrán elnök között, akinek a Gazprom „gázipisztolyt” szegezett a homlokához. A kritikus tárgyalások előestéjén megtartott orosz–lengyel találkozó félreérthetetlenül értésére adta Kijevnek: Varsó Moszkvát választja. Az új kormány az idő múlásával újabb és újabb jeleit mutatta annak, hogy elhatárolódik az Ukrajnával folytatandó nehéz, de stratégiai szempontból még mindig fontos együttműködéstől. Szimbolikus erejű jelzéssel nőttek Mirosław Drzewiecki sportminiszter arckifejezései és szavai, amelyek azt sugallták, hogy Lengyelország hajlandó Ukrajna nélkül is (!) megrendezni a labdarúgó-Európa-bajnokságot, amely nem csupán a sport felől nézve, de (miként még 2010 áprilisáig véltük) elsősorban stratégiai szempontból tekinthető a kelet-európai régió viszonyait befolyásoló legjelentősebb rendezvénynek... E jelenség sajátos összegzése volt az, ahogyan 2009. szeptember 1-jén a Westerplattén, a Polgári Platform politikája számára kiemelkedő ünnepségen Ukrajnát (s ugyanúgy a balti államokat is) kezelte az új kormány. Putyin volt az egyetlen keleti vendég, akit a házigazdák figyelemre méltattak. Tyimosenko miniszterelnöknek csak akkor sikerült magára és Ukrajnára irányítania a figyelmüket, amikor bejelentette, hogy nem találkozik Donald Tusk lengyel miniszterelnökkel, ugyanis sürgősen el kell utaznia... Líbiába. A reakció megfelelt annak a helynek, amelyet Ukrajna foglalt el a lengyel kormány politikájában.

A Varsó–Moszkva viszonylatban bekövetkezett politikai enyhülés, amelyet némelyek „történelmi fordulatnak” neveznek, időben egybeesett az Ukrajna politikájában a Viktor Janukovics által megnyert elnökválasztás után megfigyelhető, valóban döntő változással. A 2008 óta lazuló ukrán–lengyel kapcsolatok végleg elveszítették jelentőségüket. Janukovics Ukrajnája, Tusk Lengyelországát követve, Putyin Oroszországa felé nyitott. Ahogyan soha korábban függetlensége egész húszéves időszakában. És e tekintetben 2010 áprilisa a kalendáriumba olyan lapot illesztett, amely sokáig emlékezetes marad Kelet-Európa történelmében: április 21-én Harkovban Medvegyev és Janukovics államelnökök aláírták azt a megállapodást, amely az orosz hadiflotta számára 2042-ig biztosítja a szeszasztopoli kikötő bérlését. Két hónappal később Szeszasztopolba látogatott Putyin miniszterelnök. Háromkerekű Harley motorkerékpáron érkezett a márka orosz és ukrán rajongóinak találkozájára. A posztpolitika szép példájaként. Az alkalmat kihasználva azért Janukovics elnökkel is elbeszélgetett, állítólag arról, hogy milyen további bázisokat bérelhetne az orosz flotta az ukrán tengerparton. Lehet, hogy Odessza újra visszakerül építőihez? Méghozzá Kijevvel teljes egyetértésben?

A Litvániában bekövetkezett elnökcseré után minden jel arra mutat, hogy Oroszországnak itt sem lesznek gondjai. Csupán a Minszk fölötti ellenőrzés kérdése marad megoldatlan. A helyi szatrapára azonban egyre nagyobb moszkvai nyomás nehezedik. Ugyan ki védené meg most?

Lengyelország, Litvánia, Belorusszia, Ukrajna – ez az egész régió valamiféle történelmi és geopolitikai konstrukciót alkot: legalábbis a Krewben 1385-ben kötött litván–lengyel unió óta. Ha Lengyelország felhagy az aktív keletpolitikával – amelyet Piłsudzki marsall, a párizsi „Kultúra” politikai tevékenysége, a III. Lengyel Köztársaság számos kormányának bizonyos intézkedései (Jarosław Kaczyński kormányáig bezárólag) hagytak rá örökül – ennek a konstrukciónak szét kell esnie. És szét is esett.

Legalábbis ez a látszat. Pedig fennállt, különféle történelmi körülmények között, több mint húsz nemzedéken át. Lehetséges-e, hogy egyetlen nemzedék – Tusk, Sikorski, Janukovics és Lukasenka generációja – képes tönkretenni tizenkilenc koráb-

[*Kalandozás*]

bi nemzedék erőfeszítéseit, reményeit? E konstrukció értelmét meggyőzően képviselte 1989 után nemcsak Jerzy Giedroyc és Lech Kaczyński, hanem – a köztársaság történelmének távlatában – Jerzy Kłoczowski, Bohdan Cywiński vagy Jan Kieniewicz ugyancsak. Utóbbi fogalmazott a legvilágosabban: „Vagy támogatjuk nemzetként a keleten zajló nemzeti folyamatokat és az európaiságot, vagy Oroszország vezeti ott be az emberi kapcsolatokra vonatkozó saját elképzeléseit.”⁵

A Gazprom imponáló geopolitikai manőverével átkarolt egykori lengyel területen 2010-ben győzött a „realizmus”. Nem lehet, hogy éppen ez volt doktor Putyin nagy manőverének egyik célja? A mai lengyel és ukrán vezető politikusok által választott „realizmusnak” ugyanis az a lényege, hogy elismerik Oroszország dominanciáját egész Kelet-Európára nézve. A Kremlnek a Gazprom kitartó politikája által megnyert berlini, római vagy párizsi partnerei természetesen osztják ezt a nézetet. Tethetik ezt teljes nyugalommal, hiszen számukra Kelet-Európa fogalma többé vagy kevésbé távoli egzotikum. A varsói politikusok arról győzködik a társadalmat, hogy Lengyelországnak ebben a térségben nincs és nem is lehet helye, lévén az Európai Unió tagja. Csak kárára lehet Lengyelországnak, ha túlzottan belekeveredik a kelet-európai „botrányokba” – vagyis a politika minden olyan formájába, amely Brüsszel (Párizs, Berlin) számára érthetetlen orosz–lengyel konfliktust idézhet elő.

A Jerzy Giedroyc által szimbolizált keleti politika koncepciójának koporsójába Radosław Sikorski külügyminiszter ünnepélyes gesztusa verte be az utolsó szöveget. Tette ezt a *Gazeta Wyborcza* 2009. augusztus 29-ei számában közölte, a keletről régen várt vendég, Vlagyimir Putyin köszöntésére írt kiemelt írásában. A nyilatkozat lényegét jól fejezi ki az a részlet, amelyben Sikorski miniszter leszögezte, hogy „Lengyelország geostratégiai és önazonossági dilemmáira nem adnak valódi választ a jagellói nagyhatalmi törekvések”. A szövegben, amelyben említés sem történik Litvániáról, Ukrajnáról vagy Belorussziáról, Lengyelország egyetlen keleti szomszédjaként – keleti politikája természetes partnereként – egyedül az Orosz Föderációt nevezte meg. A figyelmen kívül hagyott három országgal kapcsolatos aktív lengyel politikára csupán abban a könyörtelen kritikában történt utalás, amely elítéli a „jagellói regionális nagyhatalmi státust”, s szembeállítja vele, a lengyel biztonság két reális tartóoszlopaként, „az európai és euroatlanti integrációt”, valamint „országunknak a korszerű és demokratikus nemzetállam építésére irányuló modernizálási folyamatát”.⁶

Mondhatjuk, természetesen, hogy ez csupán józan helyzetértékelés. De valószínűleg nem csak az. Inkább afféle retorikai konstrukció, s benne „bűnbak gyanánt” kezelik az aktív lengyel keleti politika egész hagyományát, amely Ukrajna, valamint Belorusszia és Litvánia függetlenségének jelentőségét feltételezi Lengyelország biztonságának és Oroszországgal fennálló normális (vagyis egyenrangú) kapcsolatainak zálogaként. Ha ezt a politikát a „jagellói államiság” anakronisztikus vágyálmára redukáljuk, és szembeállítjuk Lengyelország európai és atlanti struktúrákba történő beilleszkedésének alapelveivel, az egészet könnyedén a történelem szemétdombjára küldhetjük.

Sikorski külügyminiszter azt akarja – és ezzel alighanem pontosan kifejezi az egész kormány álláspontját –, hogy fordítsunk végre hátat „történelmünk negatív tapasztalatainak” (koncepcióját először a lengyel hazafiság nagyszabású reformtervezetében fejtette ki az *International Herald Tribune* hasábjain 2008-ban, meghirdetve az „önfeláldozás-ellenes hazafiság” elvét.⁷ E negatív tapasztalatok közé tartozik az a megismétlődő helyzet,

amelyben Lengyelország a nyugati nagyhatalmak politikusaitól eltérő módon ítélte meg az Orosz Birodalom (majd geopolitikai örököse, a Szovjetunió) politikájának szándékait és gyakorlati következményeit. Le lehet győzni ezt a tapasztalatot, ha ugyanazon a politikai nyelven kezdünk beszélni, amelyen európai uniós nagy partnereink beszélnek. Erre szólít fel bennünket Sikorski miniszter, és gyakorlati példán be is mutatja, hogyan kell ezt tenni. Fent említett cikkében ugyanis úgy írja le Oroszországot, Putyin miniszterelnök mai Oroszországot, mint olyan országot, amely történelme során még soha „nem tisztelte annyira a demokrácia értékeit, és nem igazodott annyira azok üzenetéhez”, mint jelenleg. Nem tudom, egyetértene-e ezzel a megfogalmazással a mai Oroszországban halálra üldözött emberjogi aktivisták és újságírók vagy azok a történészek, akiket elnémitanak, ha megpróbálják feltárni az igazságot azzal kapcsolatban, hogy milyen bűnöket követett el a szovjet rendszer a birodalom nem orosz népei ellen. Azt viszont tudom, hogy a jelenlegi Oroszország illetően bemutatása egy programszövegben egybeesik a mai európai *newspeak*kel. A „régí”, kontinentális unió államainak legjelentősebb fővárosaiban – Berlinben, Párizsban, Rómában, Madridban – túlsúlyban van az Oroszországgal kötendő stratégiai együttműködés óhaja s a készség arra, hogy szemet hunyjanak az európai közösség számára állítólag fontos jogok és értékek oroszországi állapota fölött. Ebből a szemszögből nézve Moszkva aktív, néha nyíltan brutális, neoimperialista politikájának megnyilvánulásai annál is kevésbé lényegesek, mivel annak áldozatai „távoli országok, amelyekről keveset tudunk”. Talán nekünk is így kellene gondolnunk Ukrajnára, holnap esetleg Litvániára, Észtországra vagy Lettországra? Akkor talán mi is eltűnnénk annak a politikának a célkeresztjéből?

Az a törekvés, hogy Lengyelország modernizálódjék és integrálódjék az európai és euroatlanti közösségekhez, nem feltételez szükségszerűen ilyen gondolkodást. Teljes jogú tagokként nem kellene inkább azokat az értékeket számon kérnünk, amelyekre e közösségeket alapozták? Lehet, hogy továbbra is próbálkoznunk kell egy európai lobbiz létrehozásával ezen értékek kelet felé történő tágítása érdekében – ami sem nem „jagellói imperializmus”, sem nem vágyálom –, ám azt meg kell állapítani, hogy ezeket az értékeket veszély fenyegeti. És nem a mi „stratégiai hibáink” és az állítólagos lengyel küldetés „martirologikus” emlegetése veszélyezteti azokat, hanem a jelenlegi moszkvai hatalmi központ realpolitikája, amelyet magával Oroszországgal, a visszaszerzendő befolyási területekként kezelt szomszédokkal, végül pedig az egész, stratégiai szempontból lépésről lépésre a Gazprom expanziójának kitett Európával szemben folytat. Az a passzív jóváhagyás veszélyezteti a fenti értékeket, amellyel némely európai fővárosban reagálnak erre a politikára. Még ha most elfordítjuk is tekintetünket ettől a valóságtól, kénytelenek leszünk kinyitni a szemünket, amikor Oroszország és az Európai Unió egyezségekre jut, mert az az egyezés nem az érdekek posztpolitikai harmóniája és nem az értékek plurális cseréje lesz, hanem két impérium között létrejött geopolitikai felosztás. Egyelőre arra adjuk beleegyezésünket, hogy Ukrajna és az összes többi posztszovjet térség váljék ilyen alkudozás tárgyává, később aztán mi magunk válhatunk azzá. Régióink geopolitikai helyzetének a következő két évtizedben várható alakulásával kapcsolatban érdekes fejtegetésekbe bocsátkozott Immanuel Wallerstein japán tanítványa, s a legvalószínűbb variánsként Európa és Oroszország stratégiai kiegyezését jelölte meg. Nagyon szép, csakhogy – miként írja – ez a folyamat leginkább „Lengyelország XVIII. századi, kora újkori hatalmak által történt feldarabolására” emlékeztethet.⁸ A megállapo-

[*Kalandozás*]

dás irányát vajon úgy fogják megszabni, mint 1807-ben Tilsitben vagy talán úgy, mint 1945-ben Jaltában?

Kérdéseimmel visszatérek mindahhoz, ami április 7-e és 10-e között történt. Lengyelország megint tanácstalan? Kizárólag a nála nagyobbak, erősebbek döntéseire kell hagyatkozni? Vagy teljesen el kell felejténie, hogy bizonyos közösséget – ha mást nem, hát sorsközösséget – jelent?

Nem. Ha nem feledkezünk meg azokról, akik április 10-én veszítették életüket, akkor ez a közösség nem fog széthullani.

Ha kitartóan követelni fogjuk a szmolenszki repülőgép-katasztrófa körülményeivel kapcsolatos igazság kiderítését, ahogyan követeltük azt – reménytelen helyzetben is – a katyni bünténnyel kapcsolatban, akkor nemcsak saját közösségünk egyben tartására nyílik esélyünk. Akkor talán az is lehetővé válik, hogy Oroszországot arra készítessük, változzék meg úgy, hogy legyőzhesse a XX. század legborzalmasabb büntettének, a szovjet kommunizmusnak az örökségét. Csakhogy Oroszországban élnek még annak a rendszernek a vétkesei és azok (nem csupán intézményi) örökösei. És nem egyszerűen csak élnek.⁹ Oroszország 1991 után nem számolt le ezzel az örökséggel, az erre irányuló próbálkozásokat sorra elnémították. Elnémították azok, akik a birodalom nagysága nevében, a többiek, a szomszédok, a gyengébbek fölötti uralom visszaállítása nevében képesek voltak igazolni vagy legalábbis relativizálni az áldozatok szenvedését, redukálni az erkölcsi együttérzésnek a keresztény kultúrában gyökerező reflexét. Az április 10-ei szmolenszki tragédia felélesztette ezt a reflexet az orosz népben. Oroszok milliói szereztek tudomást április 10-e után a katyni vérengzéssel kapcsolatos igazságról, győződtek meg arról, hogy ilyen büntetteket nem lehet igazolni – semmivel sem! Némelyek, az orosz nép legtisztességesebb képviselői már régóta harcoltak történelmi műveikkel (például a „Memorial”-hoz tartozó emberek) vagy egész életvitelükkel (mint Vlagyimir Bukovszkij vagy Natalja Gorbanyevszkaja) ezért az igazságért. Most, április 10-e után még a „hivatalos” Oroszország némely képviselői is állást foglaltak. Szergej Karaganov, az orosz Védelmi- és Külpolitikai Tanács elnöke kijelentette, hogy mivel Oroszország „végérvényesen és feltétel nélkül elismerte a katyni büntényt”, azt is el kellene ismernie, hogy az ország maga is egy nagy Katyn, és Sztálint, valamint segítőt (és politikájának folytatót) Oroszországban többé soha ne övezze tisztelet. A tisztelet az áldozatokat illeti meg.¹⁰

Milyen naivitásnak látszott Lengyelországban a Katyn igazságának feltárására irányuló minden törekvés a szovjet uralom éveiben! Hogyan űztek gúnyt belőle a politikai „realisták”? „Hogyan kényszerítsük az erősebbet arra, hogy vallja be a hazugságot, ha nincs hozzá kedve? És minek? Hosszú tanulmányt lehetne írni azokról az alkalmakról, amikor ez a történelmi igazság feltárására irányuló moralista lendület megnehezítette vagy egyenesen lehetetlenné tette a lengyelek és oroszok között a politikai kapcsolatokat. Hogy milyen káros a lengyel politikára nézve a tragikus katyni ügy felemlegetése – mennyire izgat, hogy írjak erről. [...] De hát ez komikus, hiszen nem követelhetjük egy nagy néptől, hogy úgy viselkedjék, mint egy gyerek, akitől pedagógiai céllal azt követeljük, ismerje el bűnösségét.”¹¹ Marcin Król e szavakat 1986-ban írta le. Két évvel később a szovjet hatalom gondolkodni kezdett azon, hogy nyilvánosságra kellene hoznia Katyn igazságát. Három évvel később mindez megtörtént, igaz, csak részlegesen. Öt évvel később – megdőlt a szovjet hatalom. Legalábbis annak bizonyos formája.

Szmolenszk nem Katyń. Valakinek azonban vállalnia kell a felelősséget a köztársasági elnök és a lengyel elit haláláért. Ha lemondunk arról, hogy kiderítsük a Szmolenszkkal kapcsolatos igazságot, ha kiszakítjuk ezt a vizsgálatot a lengyel–orosz kapcsolatoknak, a Kreml agresszív, neoimperialista politikájának kontextusából, ha úgy teszünk, mintha nem terhelné erkölcsi felelősség azokat, akik hazai és nemzetközi hajtóvadászatot rendeztek Kaczyński elnök ellen az általa képviselt Lengyelország-idea miatt, akkor talán nyugalomunk lesz. Látszólagos nyugalomunk. Olyan, amely azt eredményezheti, hogy meghívunk minket az amerikai elnökhöz natúrszeletre, vagy megölelhet bennünket az orosz miniszterelnök. Az, akinek jelentőségét a „realisták” nem győzik ismételtetni. Valamit azonban elveszítünk. Valamit, amit nem lehet se felmérni, se megmérni. És mégis ezen múlik, hogy Lengyelország Lengyelország marad-e. És talán még az is, hogy Oroszország és Európa közeledése a putyini impérium alapelvei szerint fog végbemenni, vagy olyan elvek alapján, amelyeknek értelmében Kelet-Európa – és maga Oroszország is – egy tágabb európai közösség része lesz, nem pedig a Gazprom érdekközösségének (Gesellschaft) tagja.

(*Arcana*, 2010, 5. sz.)

SZENYÁN ERZSÉBET fordítása

J E G Y Z E T E K

- 1 Russia and U.S. Sign Nuclear Arms reduction Pact. *New York Times*, 2010. IV. 9.
- 2 Medvedev Delivers Putin's Brainchild. *The Moscow Times*, 2010. IV. 10.
- 3 Lásd: Judy Dempsey, *Gazprom courts Prodi as pipeline chief*, „International Herald Tribune”, 2008. IV. 28.
- 4 Lásd: Anatoly Medetsky: Croatia Agrees to Join South Stream. *The Moscow Times*, 2010. III. 2.
- 5 Jan Kieniewicz: Czy Europa Wschodnia jest możliwa? *Arcana*, 29 (1999/5), 63.
- 6 Radosław Sikorski, in: Lekcje historii, modernizacja i integracja. *Gazeta Wyborcza*, 2009. VIII. 29–30., vö. az írással vitázó Mirosław Czech cikkét: Duch Jagiellonów nie błądzi po Polsce. *Gazeta Wyborcza*, 2009. IX. 6.
- 7 L. [R. Sikorski, in:] Working to redefine patriotism in Poland. *International Herald Tribune*, 2008. VIII. 24.
- 8 Norihisa Yamashita: Empire or Post-empire? The Concept of Long Century and the Consequences of Globalization, in: *Emerging Meso-Areas in the Former Socialist Countries: Histories Revived or Improvised*. *Kimitaka Matsuzato*, Sapporo, 2005, 348.
- 9 A mai Oroszország politikai vezetését elárasztják a „szolgálatok” – az egykori KGB és GRU – régi emberei. Az Orosz Föderáció Biztonsági Tanácsa, a kormány, az orosz parlament és a regionális szervek tagjainak életrajzát igen alapos vizsgálatnak alávető Olga Krysztanovska professzor, az Orosz Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének munkatársa, valamint Stephen White, a Glasgow University professzora azt állítja, hogy az általuk átvilágított személyek 70 százaléka az egykori szovjet „szolgálatokból” vagy azok közvetlen utódaiból származik: I. O. Krysztanovska – S. White: *The Sovietization of Russian Politics*. „Post-Soviet Affairs”, Vol. 25, No. 4 (October–December 2009).
- 10 Сергей Караганов: Русская Камынь. *Российская газета* – Федеральный выпуск, №5239 (160), 2010. júl. 22.
- 11 Marcin Król: *Podróż romantyczna*. Párizs, 1986, 52.

ANDRZEJ NOWAK (1960) lengyel történész. A krakkói Jagelló Egyetem tanára, a krakkói *Arcana* című folyóirat főszerkesztője. A lengyel–orosz kapcsolatok, az orosz történelem kutatója.